

Hâce Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi

Hüseyin KURT*

Özet

"Şeyhü'l-İslâm" lakabıyla tanınan, verdiği eserler ve hayatı boyunca yaptıklarıyla haklı bir saygınlığa sahip olan Hâce Abdullah Ensârî'dir. Onun en çok yankı bulan ve üzerinde yorum yapılan eserlerinin birisi de *Menâzilü's-sâirin'dir. Menâzilü's-sâirîn'de* tasavvuf terimlerini daha önce hiç yapılamayan bir biçimde tasnif etmiş ve açıklamıştır. Yüz makamı on ana başlıkta toplamış, her makamı bir âyet-i kerime ile desteklemiştir. Her makam âvam, havas ve hassu'l-havas için ayrı ayrı açıklanmıştır. Ensârî'nin bu eserini önemli kılan diğer bir sebep de onun şerhleridir. Özellikle vahdet-i vücûd düşüncesini geliştirici nitelikteki anlatımlar, şârihler arasında hararetli tartışmalara sebep olmuştur. Bu çalışmada Abdullah Ensârî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufi görüşleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hâce Abdullah Ensârî, Tasavvuf.

Abstract

Hâce Abdullah Ensârî and Tasavvuf

One of the most commented and reverberated Works of art of Abdullah Ensârî, who is widely known with his works of art and what he has done throughout his life and known as "Şeyhülislâm" and so has a right esteem,

---

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

is Menâzilü's-sairîn. In Menâzilü's-sairîn, he organized and explained mysticism terminology as never have been done before. He grouped up a hundred terms in ten main titles and supported each with one âyet-i kerime. Each term was explained separately for avam, havas and hassu'l-havas. Another significant reason that makes Ensarî's work of art interesting is annotation. Especially explanations reinforcing vahdet-i vücûd idea has led lively discussions among annotators. In this work we are trying to give information about the life of Abdullah Ensarî and tasavvuf.

Key words: Hâce Abdullah Ensarî, Tasavvuf.

A. Hâce Abdullah Ensarî'nin Hayatı ve Eserleri

1. Hayatı

Hâce Abdullah Ensarî Herevî, 396/1006 ile 481/1089 yılları arasında Horasan bölgesinde, Herat'ta yaşamıştır¹. Hz. Peygamber'in hicretten sonra evinde bir süre ikamet ettiği Ebu Eyyûb el-Ensârî'nin soyundandır. Dedelerinden Mett el-Ensârî, Hz. Osman'ın halifeliği sırasında, Horasan fatihi Ahnef b. Kays ile birlikte Herat'a giderek oraya yerleşmiştir.² Verdiği dersler ve kaleme aldığı eserlerinden dolayı İslâm dünyasında "Şeyhülislâm" olarak tanınmıştır.

Müellif, tasavvufî kültürün yoğun olarak yaşandığı bir çevrede büyümüştür. Babası Ebu Mansur Muhammed bin Ali'nin, Cüneyd Bağdadî'nin³ müridlerinden olan Şerif Hamza Akilî'nin sohbetlerine katıldığı bilinmektedir. İlk eğitimi için Malinî medresesine giden Ensarî, dokuz yaşında hadis yazmaya başlamış, on dört yaşına geldiğinde vaaz edebilecek dinî bilgiye sahip olmuştur.

Abdullah Ensarî, dönemin meşhur hocalarından dersler almıştır. Kadı Ebu Mansur-ı Ezdî, Cârûdî, Yahya b. Ammâr el-Şeybânî-yi Sistânî, eş-Şeyh

¹ Abdurrahman Camî, *Nefahatü'l-üins*, (Evlîya menkıbeleri, ter. Lamî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), İstanbul 1995, s. 478; Süleyman Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", *DİA*, c.XVII, s. 222-226.

² Muhammed Sa'îd Abdu'l-Mecîd, *Şeyhu'l-İslâm Abdullah el-Ensârî, Hayâtuhu ve Arâuhu*, Mısır.

³ Süleyman Ateş, "Cüneyd Bağdadî", *DİA*, c.VIII, s. 119-121.

Emû, onun en meşhur hocalarıdır. Bunlardan başka, diğer âlimler de onun talim ve irşadında etkili olmuşlardır. Bunların arasında Şeyh Takî-yi Sîstânî, Bişrî-yi Segezî, Cerrâhî, Muhammed-i Bâşânî, Ahmed el-Hâcî, Ebû Selme-i Bârûdî, Ebû Alî-yi Zenger, Ebû Alî-yi Buteger, İsmail-i Debbâs ve Muhammed Ebû Hafs-i Kurenî sayılabilir.

Okumaya ve ilim öğrenmeye çok istekli olan Abdullah Ensarî, aynı zamanda güçlü bir hafızaya da sahipti. Kaynaklardaki bilgilere göre; yazdığı her şeyi ezberlediğini, üç yüz kadar hadis âliminden hadis yazdığını ve bu üç yüz âlimin hepsinin Sünnî olduğunu, bid'atçı ve rey ehli olmadığını da belirtir. Ensarî, yetmiş bin beyitten fazla Arapça şiiri ve on iki bin hadisi ezberlediğini kendisi ifade etmiştir¹.

Babası ve bazı hocaları Hanbelî olan Ensarî, özellikle Ebu Abdullah et-Takî'yle tanışıp, derslerine katıldıktan sonra bu mezhebin önemli savunucularından birisi olmuştur. Bid'atçı saydığı mezhepleri, özellikle Mutezile'yi ve Eşarîleri "müteşabih âyetleri tevil ettikleri için", Hanefîleri ve Şâfîleri ise "rey ehli" olmaları sebebiyle eleştirmiştir. Bu eleştiriler, kendisinin Mücessimedden olmakla itham edilmesine yol açmıştır.

Abdullah Ensarî, çeşitli sebeplerle birçok seyahatler yapmıştır. Önceleri, ilim adamlarıyla görüşmek ya da hac düşüncesiyle yapılan bu seyahatler, özellikle Selçuklu veziri Nizamülmülk döneminde muhaliflerin şikâyetleri üzerine sürgün yani zorunlu seyahatler şeklinde olmuştur.

Bunlardan ilkinin fıkıh ve tefsir dersleri almak ve şeyhlerin sohbetlerinde bulunmak için Nişabur'a yapmıştır. Burada tefsir derslerine katılmıştır. Kaynaklarda Eşarî oldukları gerekçesiyle el-İsferayanî, el-Cüveynî, es-Sabunî gibi kelimacılarla görüşmediği, aynı sebeple, el-Kuşeyrî gibi ünlü bir sûfîyle de görüşmediği belirtilmektedir².

Ensarî, iki defa hacca gitmeye niyet etmiş, fakat yol güvenliği olmaması sebebiyle buna muvaffak olamamıştır. Fakat bu yolculuklar esnasında, Nişabur, Bağdat, Bistam, Tus, Rey gibi şehirlerde bulunmuş, buralardaki ilim adamlarıyla görüşmüştür.

İkinci yolculuğu sırasında Nişabur'da, Ebu Said Ebu'l-Hayr ve Ebu'l-

¹ Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, (nşr. Şuayb el-Arnaud), Beyrut 1981-1985, c.XVIII, s. 509.

² Tahsin Yazıcı-Süleyman Uludağ, "Herevî Hace Abdullah", *DİA*, c. XVII, s. 222-226.

Hasan Harakanî ile görüşmüştür. Daha sonra bulunduğu sûfi meclislerinde, Harakanî'den çok etkilenmiş, ondan öğrendiği tasavvuf anlayışını sohbet ve vaazlarında anlatmış, ilgiyle karşılanmıştır. Hanbelî ve Selefi bir düşünce sisteminin temsilcisi olan Ensarî, bu mutasavvıfların tesiriyle, fenâya önem veren cezbeli bir sûfi kimliği de kazanmıştır.¹

Bu seyahatlerin birisinde büyük mutasavvıf Ebu'l-Hasan Harkânî'yle görüşmüş ve bu görüşme esnasında özellikle Harkânî'nin ona hitaben "*Gel, ben senin maşukunum, denizden geldim.*" şeklindeki sözleri onda derin bir etki bırakmış ve bunun üzerine "*Harkânî'yi görmeseydim, hakikati tanımazdım*"² demiştir. Harkânî ile görüşmesi, onun fikir hayatında çok büyük bir etki bırakmıştır. Nitekim bu konuda Şeyh Abdullah şöyle demektedir: "*Abdullah bir çöl adamı idi. Hayat suyunu ararken aniden Ebu'l-Hasan-ı Harkânî'ye ulaştı. Ondan o kadar hayat suyu içti ki ne Abdullah kaldı, ne Harkânî.*" Şeyh Abdullah, meşhur mutasavvıf Ebû Sa'îd-i Ebu'l-Hayr (440/1048) ile de görüşmüştür. Selçuklu âlim ve veziri Nizamü'l-Mülk Tûsî de ona karşı sevgi göstermekteydi. el-Muktedî Billah (467-487/1074-1094)'ın emriyle ona "Şeyhülislam" lakabı verilmiştir.

Ensarî, hayatının bir bölümü de sürgünlerle geçmiştir. Mutezile, Eşarî, Hanefî ve Şafî mezheplerinin savunucularını müteşâbih âyetleri yorumladıkları ve nakil yerine akla daha çok önem verdikleri gerekçesiyle ağır bir dille eleştirmiş, Mutezilî ve Eşarî âlimleri de onu Mücessime'den olmakla suçlamışlardır.

Gazneliler devleti döneminde, aleyhine yapılan şikâyetleri, Sultan Mesud'un huzurunda yaptığı savunmalarla bertaraf etmiş ve bu dönemde rahat bir hayat sürmüştür. Bu rahatlık Herat'ta Selçuklular devrinin başlamasıyla sona ermiştir. Sohbetlerinin engellenmesi üzerine önce Şekivan'a giden Ensarî, yapılan şikâyetler sonucunda bir süre Büşenc'de hapsedilmiştir.

Nizamülmülk'ün vezir olmasından sonra, hakkında yapılan şikâyetler artmış, bu durum Belh'e sürgün edilmesine sebep olmuştur. Bu şikâyetlerin bir kısmı, Vezir'in huzurunda yapılan tartışmalarla, Ensarî'nin haklı olduğu şeklinde neticelenmiştir. Halife Kâim Biemrillah'ın Nizamülmülk

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Sa'îd Abdulmecîd, *a.g.e.* s. 27 vd.

² Attar, *Tezkiretu'l-Evliyâ*, c. II, s. 172.

vasıtasıyla gönderdiği hediyeler, tekrar rahat bir hayat sürmesini sağlamıştır¹.

Ensarî, bütün bu olayları yaşarken, tefsir ve hadis dersleri vermeye devam etmiş, çevresindeki insanlara vaaz etmiş, eserlerini kaleme almaya çalışmıştır. Hayatının son dönemlerinde, kendisine haklı bir şöhret kazandıran *Menâzilü's-sâirîn*, *Zemmü'l-keîâm* gibi eserlerini yazmıştır. Bu son dönemde ortaya çıkan bazı olaylar sonucu, yine Nişabur'a, Merv'e, Amül'e gitmek zorunda kalmış, Nizamülmülk'ün emriyle Belh'e gönderilmiştir.

Hayatının son döneminde Belh'de kalan Ensarî, burada tefsir çalışmalarını hızlandırmış fakat tefsirini tamamlayamamıştır. 481/1089 yılında, Herat'a beş kilometre uzaklıktaki Gazürgah'da vefat etmiştir. Bugünkü türbesi, 829/1426 yılında yapılmıştır².

Abdullah Ensarî, tasavvuftan başka tefsir, hadis gibi temel İslâmî ilimlerle de çok yakından ilgilenmiştir. Kur'ân'ı birkaç defa, verdiği derslerle tefsir etmiş, on yıl boyunca hadis sohbetleri yapmıştır. İtikâdî açıdan Hanbelî mezhebinin güçlü savunucularından olmuş, diğer mezhep mensuplarını, katılmadığı görüşlerinden dolayı çokça eleştirmiş, bu sebeple hayatı takip ve sürgünlerle geçmiştir. İtikat olarak Hanbelî olmasına rağmen, karşılaştığı sûfilerin etkisiyle, coşkun bir tasavvuf anlayışı içinde olmuş, bu coşkuyu güçlü hitabetiyle sohbetlerinde ve kaleme aldığı eserlerinde diğer insanlarla paylaşmıştır.

Bunun yanında Abdullah Ensarî, birçok talebe yetiştirmeye de muvaffak olmuştur. Onun yetiştirdiği en meşhur talebeler arasında Abdülevvel-i Segezî, Ebu'l-Feth Abdu'l-Melik-i Keruhî, Ebû Ca'fer Muhammed-i Saydalânî, Ebû Ca'fer Hanbel b. Alî el-Buhârî, Ebu'l-Fahr Ca'fer-i Kâynî, Abdu's-Sabûr b. Abdu's-Selâm, Hüseyin el-Ketbî, Ahmed-i Kalânî ve Ebu'l-Fazl Reşîdud-Dîn el-Meybudî'nin adları zikredilebilir.

¹ Ebu Ferec Abdurrahman bin Ahmed, *ez-Zeylû ala tabakati'l-Hanâbile*, Beyrut ts, c.I, s. 56.

² Türbe ile ilgili olarak, *DÎA "Herevî, Hace Abdullah"* maddesinde, Herevî'nin türbesinin resmi verilmiş, resmin yazısında türbenin İran'da olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bkz. Ahmed Ateş, "Abdullah Ensari'nin Ölümünün 900. Yıldönümü Dolayısıyla Kabil ve Herat'ta Yapılan Anma Töreni", *Şarkiyat Mecmuası*, c. V (1964), s. 151-154. Türbe, 11 Eylül saldırılarından sonra Afganistan'a yönelik harekât esnasında tahrip olmuştur.

Abdullah Ensârî, insanı dünya ve âhiret mutluluğuna kavuşturmayı amaçlayan tasavvufun İran edebiyatındaki önderi ve ilk temsilcilerinden biri olmuş, kendinden sonra gelen pek çok mutasavvıf şair ve yazara rehberlik etmiş, ileriye sürdüğü görüşler günümüze kadar geçerliliğini korumuştur¹.

2. Eserleri

a. Kendisinin yazdığı eserler:

1. *Keşfü'l-esrâr ve iddetü'l-ibrâr* (Kur'ân-ı Kerim tefsiri).²
2. *Risâle-i menâkib-i İmam Ahmed-i Hanbel*.
3. *el-Erbâin fi delâil et-tevhîd*.³
4. *Bâb fi'l-fütüvve*.⁴
5. *el-Fârûk fi's-sıfât*.
6. *Mecâlis et-tezekkür*.
7. *Münâcâtnâme (İlahînâme)*.⁵
8. *Kelâbâdî'nin et-Tearruf li-mezhebi't-tasavvuf* adlı eserine şerh.
9. *el-Hülâsâ fi hadîsi küllü bid'atin dalaleh*.
10. *İsnâdü'l-mevcûdât ilâ'l-hâlik*.
11. *el-Kasidetü fi'l-itikâd*.
12. *Müzekkerât*.
13. *Zemmü'l-keâm ve ehlihi*.⁶

¹ Mürsel Öztürk, "Hace Abdullah Ensari'nin Tasavvuf Görüşleri", *AÜDTCF Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Dergisi*, V/1 (1992), s. 21-32.

² Bu eser, talebesi Ebu'l-Fazl-ı Meybudî'nin şerh ve açıklamalarıyla birlikte Asğar-ı Hikmet'in gayretiyle Tahran Üniversitesi tarafından basılmıştır.

³ Yazma nüshası, el-Câmiatü'l-Arabîyye'de No: 43'te muhafaza edilmektedir.

⁴ Yazma nüshalar; el-Câmiatü'l-Arabîyye'de No: 59 ve Ayasofya Kütüphanesi'nde (2049) Y (140) (145) K 417+33 numaralarda muhafaza edilmektedir.

⁵ Bu risale, *Resâil-i Câmi-i Hâce Abdullah-ı Ensârî*'nin içinde Tâbende-i Günâbâdî tarafından Tahran'da basılmıştır.

⁶ Bu eseri, 465/1072 yılında talebeleri Segezî ve Keruhî'ye yazdırmıştır.

b. Talebeleri tarafından derlenen eserleri:

1. *Tabakâtü's-sûfiyye*.¹
2. *el-Kasîdetü'n-nûniyye fî medhi Ahmed bin Hanbel*.
3. *İlelu'l-makâmât*.²
4. *el-Muhtasar fî âdâbi's-sûfiyye ve's-sâlikîn li-tarîki'l-hakk*.
5. *Sâd meydan*.³

Abdullah Ensarî'nin tasavvufi eserleri arasında, 448/1056'da Farsça olarak yazılan *Sad meydan* ile 475/1082 yılında yazılan *Menâzilu's-sâirîn* adlı eserleri özel bir önem taşımaktadır. Onun zamanına kadar, tasavvufî ve irfânî eserlerin yazarları, seyr u sülûk merhaleleri hakkında belirli mertebe ve menziller zikretmemişlerdi. Sâlikin riayet etmesi gereken konulara doğrudan giriyorlardı. Ensarî, bu mertebeleri, önce *Sad meydan*'da, 27 yıl sonra ise *Sad menzil (Menâzilu's-sâirîn)*'de açıklamıştır. Gerçi *Menâzilu's-sâirîn* adlı eser, Şeyh'in olgunluk döneminde kaleme alınmış ve Abdu'r-Rezzâk-ı Kâşânî'nin mufassal şerhi onun şöhretini artırmıştır. Ancak Farsça olarak yazılan *Sad meydan* adlı eser, son derece öz ve kısa olmakla birlikte, bu husus ona bir kusur veya eksiklik getirmemektedir. Prof. Abdu'l-Hayy Habîbî "*Sad Meydan, icâz sanatının çok güzel bir örneği olup, onda fuzuli bir tek söz bile bulmak mümkün değildir*"⁴ demektedir.

Bu iki eser, 51 konuda ortak, 49 konuda ise farklıdır. *Sad meydan*'ın Tasavvuf yolunun mübtedîleri, *Menâzilu's-sâirîn*'in ise müntehîleri için yazıldığı âşikârdır. Her hâlûkârda Farsça olarak kaleme alınan ve V/XI. yüzyıldan kalan bu eser, köklü Fars dilinin zenginlik ve genişliğinin bir örneği olup, aynı zamanda söz ustası Sa'dî-yi Şîrâzî tarafından üslubu takip edilen ve meşhur mutasavvıf Senâî-yi Gaznevî tarafından taklit edilmeğe

¹ Ders esnasında, İbn-i Sülemî'nin *Tabakâtü's-sûfiyye* adlı eserine yapılan açıklama ve ilavelerle meydana gelen bu eser, Afganistanlı alim Abdu'l-Hayy Habîbî tarafından yayınlanmıştır.

² 1960 yılında Dımeşk (Şam)'da basılmıştır.

³ Bu eserin ilk baskısı 1341/1922'de Kabil'de, ikinci baskısı 1954 yılında Kahire'de yapılmıştır.

⁴ Ensari, *Sad Meydan*, Mukaddime.

çalışılan büyük bir yazardan yadigârdır. Ethe, "Onun gazel ve rubaiyle karışık nesri; tasavvufî şiir ve pendiyât (nasihat) türlerinde bir birliğe öncülük etmiş ve gerçekte büyük Senâî'ye zemin hazırlamıştır"¹ demektedir.

Rus Şarkiyatçı Yougni Bertles, Şeyh'in eserlerinin edebi önemi hakkında şöyle yazmaktadır: "Onun, büyük bir edebi tecrübeye sahip olduğunu ve böyle bir eseri sadece kendisinin yazabileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü sadece böyle bir kişi, kapalı kavramlardan uzaklaşarak, fikirlerini kısa ve açık bir şekilde beyan etme gücüne sahiptir."²

6. Menâzilü's-sâirîn ile'l-hakki'l-mübîn.³

Tasavvuf klasikleri olarak adlandırılan, hicri IV-V. yüzyıllarda kaleme alınan eserlerde tasavvuf terimleri de açıklanmıştır. Bu eserlerin ortak özellikleri, terimleri olabildiğince dini esaslar ışığı altında incelemeleri, bunun dışındaki anlamlarına yer vermemeleridir.

Bağdat'ta yaşamış olan Haris Muhasabî'nin kaleme aldığı *er-Riaye li hukuki'llah'* in⁴ terimler açısından önemi, tasavvufla ahlâkı meceden bir eser olması; tasavvuf terimlerini, ahlâk felsefesi boyutuyla ele alıp incelemesinden ve bu terimleri, eksik olduklarında varılacak kötü sonuçlarıyla açıklamasından kaynaklanmaktadır. İnsanın kurtulması gereken kötü huyları açıklayan Muhasibî, bu kötü huyları anlatırken, yeri geldikçe ilgili terimlerden de bahsetmiştir. Riya bahsine eserinin hemen hemen dörtte biri ayıran Muhasibî; gurur, hased, ucb, kibir ve gafletin zararlarını ve kurtulma yollarını, psikolojik tahliller yaparak anlatmıştır. Müellif, bazı tasavvuf terimlerine de temas etmiştir.

¹ Hermann Ethe, *Tarih-i Edebiyat-ı Fârsî*, s. 150.

² Bkz. Bertles, *Tasavvuf o edebiyât-ı tasavvuf*, s. 407.

³ Kemâleddin Abdurrezzâk Kâşânî (ö.735/1334)'nin şerhi ile birlikte basılan bu esere başka şerhler de yapılmıştır. *Menâzilü's-sâirîn* tasavvufa meyledip, seyr u sülûke başlamış bir dervişin, kat edeceği merhalelerden bahseden, küçük hacimli bir eserdir. Herevî, bu merhaleleri onar makam içeren on ana başlık altında toplamıştır. Böylece yüz makam elde edilmiştir. Bu yüz makamın bir bölümü daha önce kaleme alınmış "tasavvuf klasikleri"nde hal ya da makam adı altında izah edilen terimlerden meydana getirilmiştir. Bir kısmını da Herevî ilk olarak bu eserinde makam olarak tespit edip açıklamıştır. Bu açıklamalar son derece veciz ve kısadır. Makamlar izah edilirken, üçlü bir tasnifle, avam, havas ve hassu'l-havas için açıklamalar yapılmıştır.

⁴ el-Muhasibî, *er-Riaye*, (*Nefs muhasebesinin temelleri*, çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İstanbul 1998, s. 52.

İstihlaldan da bahseden, bu döneme ait eserlerden bir diğeri,¹ Ebu Nasr Serrac'ın *el-Lüm'a* adlı eseridir.² *el-Lüm'a'da* yedi makam üçlü tasnifle açıklan-makta,³ haller olarak da on terim yer almaktadır.⁴ Hal ve makam olarak nitelenen bu kavramlar dışında *el-Lum'a'da* başka istihlallara da yer verilmiştir.⁵

Kelabazi'nin *et-Taarruf* adlı eserinde,⁶ on yedi istihlal makam olarak isimlendirilmiş ve açıklanmıştır.⁷ *et-Taarruf* da bazı istihlaldan da bahsedilmiştir.⁸

Ebû Talib Mekki, eseri olan *Kütü'l-kulûb'da*⁹ bazı terimleri izah etmiştir.¹⁰

¹ Takva, vera, muhasebe, tevbe, marifet, haya, zühd, uzlet, gayret, rıza, tevekkül, azim, havf, reca, ihlas, şevk, hüzn, huşu, nefis, sıdk, mahabbet, basiret.

² Serrac, *el-Lüm'a*, Kahire 1960.

³ Tevbe, vera, zühd, fakr, sabır, tevekkül, rıza

⁴ Murakabe, kurb, mahabbet, havf, reca, şevk, üns, itminan, müşahede, yakın

⁵ Hal, makam, mekan, vakit, bâdi, bâdih, varid, hâtır, vaki', kâdih, arız, kabz ve bast, gaybet ve huzur, sahv ve sekr, safvü'l-vecd, hücum, galebât, fena ve beka, mübtedi, mürid ve murad, vecd-tevacüd-tesakü, mehuz ve müsteleb, dehşet-hayret-tahayyür, tavali, tavarık, keşf ve müşahede, levaih ve levami, Hakk-hukuk-tahkik-tahakkuk-hakikat-hakaik, huhus ve hususu'l-husus, işaret ve ima, remz, safa ve safau's-safa, zevaid, fevaid, şahid ve meşhud, mevcud, mefkud, madum, cem ve tefrika, şath, savl, zihab ve zihabü'z-zihab, nefis, hiss, tevhidü'l-amme-tevhidü'l-hass, tecrid ve tefrid, hemm-i müfferred, sırr-i mücerred, ism, resm, vesm, muhadese, münacat, müsamere, ru'yetü'l-kulub, ravh ve teravvuh, nat ve sıfat, zat, hicab, dava, ihtiyar, bela, lisan, sırr, akd, lahz, mahv, mahk, eser, kevn, bevn, vasl ve fasl, asl ve fer, tams, rems-dems, sebeb, nisbet, sahih-i kalb, rabb-ı hal, sahib-i makam, bila-nefis, sahib-i işaret, ene bila-ene, nahnü bila-nahnü, ente ente-ene, ente ente-ente ente, hüve bila-hüve, katu'l-alayık, bâdi bila-bâdi, tecelli, tehalli, tahalli, illet, ez-el-ebed, emed-müsermed, bahr bila-şâti, müseyyer, telvin, beslü'l-mühec, telef, lece, inziac, cesbu'l-ervah, vatar, vatan, şürud, kusud, ıstına, ıstıfa, mesh, latife, imtihan, hades, külliye, telbis, şırb, zevk, ayn, ıstılam, hürriyet, reyn, gayn vesait.

⁶ Kelabazî, *et-Taarruf*, Kahire 1960.

⁷ Tevbe, zühd, sabır, fakr, tevazu, havf, takva, ihlas, şükür, tevekkül, rıza, yakın, zikir, üns, kurb, ittisal, mahabbet.

⁸ Tecrid-tefrid, vecd, galebe, sekr-sahv, şuhud-gaybet, cem-fark, tecelli-istitar, fena-beka, marifet, tevhid, arif, mürid-murad, mücadele-muamele, vera, latife, firaset, havatır, rüya, gayretullah, tahammül, ölüm, semâ.

⁹ Ebû Talib Mekki, *Kütü'l-kulûb*, Kahire, 1961.

¹⁰ Muhasebe, zikir, yakın, tevbe, sabır, reca, zühd, tevekkül, rıza, mahabbet, sohbet, uzlet, tefekkür, vera, fakr, kanaat, şevk, havf, işfak, hüzn, huşu, ahbat, rağbet, sıdk, ihlas, istikamet, şükür, tevazu, hulk, ihsan, teslim, mücadele, muamele, takva, samt, ilm, marifet, velâyet, murakabe, haya.

Kuşeyrî, *er-Risale*'sinde,¹ tasavvufi ıstılahlar bölümünde elli kadar ıstılahı,² sûfilerin makam ve halleri bölümünde ise yaklaşık altmış kadar makam ve hali açıklamıştır.³

Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb* adlı eserinde⁴ makamlar hakkında önceki eserlerden farklı bazı bilgiler de verir. Her peygamberin müstekar bir makamı bulunduğunu belirtir. Hz. Âdem'in tevbe, Hz. Nuh'un zühd, Hz. İbrahim'in teslimiyet, Hz. Musa'nın inâbet, Hz. Davud'un hüzn, Hz. İsa'nın Recâ, Hz. Yahya'nın havf ve Hz. Muhammed'in zikir makamında olduklarını söyler.

Hucvirî, eserinin son bölümüne "*Tasavvuf, hakikatler ve muameler*" adını vermiş ve bu bölümde bazı terimleri ibadetlerle irtibatlandırarak açıklamıştır⁵. Diğer ıstılahlar alt başlığıyla şu üç farklı ıstılah guruplarının kısa açıklamaları verilir: Bu ıstılahlardan başka, bir nevi tabirler daha vardır ki bu ifadeler istiareyi kabul eder⁶. Mâna ve hududu tespit edilmiş, sūfilerin Allah'ın tevhidi konusunda kullandıkları ıstılahlar⁷. Diğer bir çeşit ıstılahlar da açıklamaya ihtiyaç gösterirler. Sūfilerin bu tabirlerden kast ettikleri mana, sözün zahirinde-ki mana değildir⁸.

Muhasibî'nin eserinde yer verdiği terimlerden, takva ve uzlet dışında

¹ el-Kuşeyrî, *er-Risale*, Kahire, 1966.

² Vakt, makam, hal, kabz-bast, heybet-üns, tevâcüd-vecd-vücûd, cem-fark, cemu'l-cem, fena-beka, gaybet-huzur, sahv-sekr, zevk-şîrb, mahv-isbat, setr-tecelli, muhadara-müşahede, levaiih-tevali-levami, bevadih-hücum, temkin-telvin, kurb-bu'd, şeriat-hakikat, havatır, ilme'l-yakin-ayne'l-yakin-hakka'l-yakin, varid, şahid, nefis, ruh, sır.

³ Tevbe, mücahede, halvet-uzlet, takva, vera, zühd, samt, havf, reca, hüzn, cu', huşu-tevazu, muhalefet, hased, gıybet, kanaat, tevekkül, şükür, yakin, sabır, murakabe, rıza, ubudiyet, irade, istikamet, ihlas, sıdk, hayâ, hürriyet, zikir, fütüvvet, melamet, firaset, ahlak, cud-seha, gayret, velâyet, dua, fakr, tasavvuf, edeb, sefer, sohbet, tevhid, ölüm, marifetullah, mahabbet, şevk, şeyhlere hürmet, sema, keramet, rüya.

⁴ Hucvirî, *age.*, Beyrut 1980.

⁵ Ma'rifetullah, iman, mahabbet, cud-sehavet, açıklık, müşahede, sohbet, hal-vakt, makam-temkin, muhadara-mükaşefe, kabz-bast, üns-heybet, kahr-lutf, nefy-isbat, müsamere-muhadese, ilme'l-yakin-ayne'l-yakin-hakka'l-yakin, ilim-marifet, sema, vecd-vücûd-tevacüd, raks.

⁶ Hak, hakikat, hatarat, vatanat, tams, rems, alayık, vesait, zevaid, fevaid, melce, külliyyet, levaiih, levami, tevali, tevarık, letaif, sırr, necva, işaret, ima, varid, intibah, iştibah, karar, inziac.

⁷ Alem, muhdes, kadim, ezel, zat, sıfat, isim, tesmiye, nefy, isbat, şeyan, zıddan, gayran, cevher, araz, cisim, sual, cevab, hasen, kabih, sefeh, zulm, adl, melik, padişah.

⁸ Hâtır, vâki, ihtiyar, imtihan, bela, tehalli, tecelli, tahalli, şurud, kusud, istina, ıstıfa, ıstılam, reyn, tevbe, telbis, şîrb, zevk.

yirmi tanesi¹, *el-Lüm'a'da* makam olarak belirlenen yedi kavramın tamamı, haller olarak belirtilen on terimden kurb dışındaki dokuz tanesi ve ıstilah olarak on ikinci bölümde açıklanan yüz elli terimden de yirmi tanesi olmak üzere, toplam otuz altı terim², *et-Taarruf*'taki on yedi makamdaki takva ve kurb dışındaki on beş makam ve ıstilah olarak sıralanan terimlerden de on beş tane olmak üzere, otuz ıstilah³, *Kütu'l-kulûb*'daki terimlerden otuz iki tanesi⁴, *er-Risale*'deki terimlerden ise, kırk altı adedi⁵, Hucvirî'nin *Keşfü'l-mahcub*'undan da on yedi terim⁶ *Menâzilü's-sairîn*'deki yüzü tasnifin oluşturulmasında kullanılmıştır.

Abdullah Ensarî'nin, *Menâzilü's-sâirîn*'de makam olarak nitelendirdiği yüz terim şöyle sıralanabilir:

1. *Bidâyât*; yakaza, tevbe, muhâsebe, inâbe, tefekkür, tezekkür, itisam, firâr, riyâzet, semâ.
2. *Ebvâb*; hüzn, havf, işfak, huşû, ihbat, zühd, verâ, tebettül, recâ, rağbet.
3. *Muamelât*; riâyet, murâkabe, hürmet, ihlâs, tehzîb, istikâmet, tevekkül, tefvîz, sika, teslim.
4. *Ahlâk*; sabır, rızâ, şükür, hayâ, sıdk, îsar, hulk, tevâzu, fütüvvet, inbisat.
5. *Usul*; kasd, azim, irade, edeb, yakîn, üns, zikr, fakr, gınâ, makam-ı murad.

¹ Azm, basiret, gayret, havf, haya, huşu, ihlas, mahabbet, marifet, muhasebe, nefis, rağbet, rıza, sıdk, şevk, tevbe, tevekkül, vera, zühd.

² Tevbe, vera, zühd, fakr, sabır, tevekkül, rıza, murakabe, mahabbet, havf, reca, şevk, üns, itminan, müşahede, yakîn, vakit, kabz, bast, gayret, sahv, sekr, vecd, fena, beka, murad, dehşet, safa, cem, nefis, tecrid, tefrid, sırr, lahz, telbis ve zevk.

³ Tevbe, zühd, sabır, fakr, tevazu, havf, ihlas, şükür, tevekkül, rıza, yakın, zikir, üns, ittisal, mahabbet, tecrid, tefrid, vecd, sekr, sahv, gaybet, cem, fena, beka, ma'rifet, tevhid, murad, vera, firaset, sema.

⁴ Muhasebe, zikr, yakın, tevbe, sabır, reca, zühd, tevekkül, rıza, mahabbet, tefekkür, vera, fakr, şevk, havf, işfak, hüzn, huşu, rağbet, sıdk, ihlas, istikamet, şükür, tevazu, ihsan, teslim, ilm, marifet, murakabe, haya, hulk, fena.

⁵ Tevbe, vera, zühd, havf, reca, hüzn, huşu, tevazu, tevekkül, şükür, yakın, sabır, murakabe, rıza, irade, istikamet, ihlas, sıdk, haya, zikr, fütüvvet, firaset, gayret, fakr, edeb, tevhid, marifet, mahabbet, şevk, hurmet, sema, vakt, kabz, bast, üns, vecd, cem, fena, beka, sahv, sekr, zevk, müşahede, temkin, nefis, sırr.

⁶ Ma'rifet, mahabbet, müşahede, vakt, temkin, isar, ilm, mükâşefe, kabz, bast, üns, sema, vecd, vücûd, sırr, tevbe, zevk.

6. *Evdîye*; ihsan, ilim, hikmet, basîret, firâset, tazim, ilham, sekînet, tuma'nine, himmet.

7. *Ahvâl*; muhabbet, hayret, şevk, kalak, atş, vecd, dehş, heyâmân, berk, zevk.

8. *Velâyât*; lahz, vakt, safâ, sürûr, sırr, nefis, kurbet, gark, gaybet, temkin.

9. *Hakâyık*; mükâşefe, müşâhede, muâyene, hayat, kabz, bast, sekr, sahv, ittisal, infisal.

10. *Nihâyât*; ma'rifet, fenâ, bekâ, tahkîk, telbîs, vücûd, tecrid, tefrid, cem, tevhid.

Abdullah Ensarî, *Menâzil'e* daha önce kaleme alınan eserlerdeki altmış üç terimi almıştır. Geri kalan otuz yedi terim ise klasik tasavvuf eserlerinde daha önce tasavvuf ıstılahı olarak nitelendirilmeyen kelimelerden seçmiştir. On beş tanesi Kur'ân'da da kelime olarak bulunan bu terimler şöyle sıralanabilir:

Atş, berk, dehş, firar, gark, gına, gurbet, hayat, heyeman, hikmet, himmet, ihbat, ilham, inâbe, inbisat, infisal, isar, itisam, ittisal, kasd, kalak, lahz, makamı murad, muayene, riâyet, riyazet, safa, sekinet, sika, sürur, tazim, tahkik, tebettül, tefviz, tehzib, tezekkür, yakaza¹.

Her makamın izahına, şâyet terim Kur'ân'da geçen bir terimse; geçtiği âyet, dışardan bir terimse anlam bakımından en yakın olan âyetlerden biriyle başlanır. Hemen hemen hadislere hiç yer verilmemiştir. Son derece kısa ve öz cümleler kullanılmıştır. Secîli, kelime sanatlarının yapıldığı bir dil kullanılmış bu üslup esere pek çok şerh yazılmasında da etkili olmuştur.

Esere diğer tasavvuf klasikleri arasında farklı bir konum kazandıran birkaç özelliği mevcuttur. Bunlardan birisi, sadece tasavvufî makamları kendisine konu almasıdır. On ana başlık altında toplanan yüz makam üçlü tasnifle kısa ve öz, secili bir ifadeyle anlatılmıştır. Her makam bir âyetin ışığında açıklanmış, eserde girişteki bir kaç hadis-i şerif dışında hadislere yer verilmemiştir.

Abdullah Ensari'nin saygı gören şahsiyeti onun sadece *Menâzil* değil

¹ Abdullah Herevî, *Menâzilü's-sâirin*, (tahkik, S. De. Laugier De Beaurecueil O.P.), Kahire 1962.

diğer bütün eserlerinin genel kabul görmesini sağlamıştır. Muhtevası itibariyle, sonraki dönemde ortaya çıkacak ve tasavvufi düşünceyi derinden etkileyecek olan vahdet-i vücûd düşüncesinin ilk kıvılcımları *Menâzil*'de görülmektedir. Eserin pek çok kişi tarafından şerh edilmesinin, dikkat çekmesinin sebeplerinden biri de budur.

Bununla birlikte, İbn Teymiyye ekolünün tasavvufa bakış açısını doğru kavrayabilmek için de *Menâzil*'in İbn Kayyım şerhi başta olmak üzere o çizgideki diğer şerhleri çok önemli ipuçları barındırmaktadır.

Bu açıdan bakılınca eser tasavvuf düşüncesini etkileyen erken dönem klasikleri arasında önemli bir yer tutar.

Menâzil'in tesirleri değerlendirirken belki sadece şerhlerinden bahsetmek bile yeterli olabilecektir. Makamları *Menâzil*'i örnek alarak tasnif eden, ya da bu tasnifi geliştirmeye çalışan Ruzbihan Baklî'nin *Meşrebu'l-eroâh*'ı, Ankaravî'nin *Minhacu'l-fukara'sı*, Ziyaeddin Gümüşhanevî'nin *Camîu'l-usûl*'ünden çok İslâm topraklarında Kaşanî'nin şerhiyle İbn Kayyım'ın şerhi daha çok yankı uyandırmıştır.

Ensari'nin özellikle "fena" makamını izah ederken kullandığı ifadelerin şerhinde ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Sadece bu iki şerh değil, genel anlamda yukarıdaki iki görüşü temsil eden şerhlerin tamamında bu konu etrafında tartışmalar yapılmıştır. Zaman zaman ciddi ifadelerle suçlamaların da yer aldığı görünen bu tartışmalar *Menâzil*'in tasavvuf dünyasında meydana getirdiği derin tesirin eseridir.

Ensari'ye, tartışma yaratan ifadelerine rağmen saygıda kusur göstermeyen şârihler, bu ifadeleri vahdet-i vücûd düşüncesinin temelleri olarak görüp yorumlayan diğer bazı şârihleri ağır bir dille eleştirmektedirler.

Makamları konu alarak, Ensari'nin tasnifini takip eden eserleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Ruzbihan Baklî, *Meşrebu'l-eroâh*
2. Yazıcıoğlu Ahmed Bican, *Envâru'l-âşikin*
3. Ziyaeddin Gümüşhanevî, *Camîu'l-usûl*
4. Abdullah Develioğlu, *Gülzâr-ı sofîyye*

5. Abdulkadir es-Sûfi, *Yüz basamak*

Ayrıca, Abdurrahim Karahisarî, yüzlü tasnifi manzum biçimde anlatmıştır.

c. Kendisine atfedilen eserler:

1. *Divan-ı şî'r.*

2. *Genc-nâme.*

3. *Kenzü's-sâlikîn.*¹

4. *Ünsü'l-mürîdîn ve şemsü'l-mecâlis* (Yusuf ile Züleyha hikâyesi).²

5. *Nasihât-nâme-i vezîr.*³

6. *Esrâr-nâme* veya *Kitâbu'l-esrâr.*

7. *Resâil-i Hâce Abdullah-ı Ensârî.*⁴

8. *er-Resâil.*⁵

9. *Perde-i hicâb.*⁶

10. *Mecmûa-i resâil.*⁷

11. *Münâcât.*⁸

¹ Bazı bölümleri Tahsin Yazıcı tarafından *Şarkiyat Mecmuası*'nda neşredilmiştir (c. I, s. 59-70, Ankara 1956). Ayrıca Tahran'da basılmıştır (1974).

² Yazma nüshası Hindistan'da bulunmaktadır.

³ 1926 yılında Leningrad'da, yine aynı yıl *Tuhfetü'l-Vüzerâ* adı ile Hindistan'da basılmıştır.

⁴ *Kenzü's-sâlikîn, Vâridât, Kalendernâme, Heft hisâr, Mekûlât, Mahabbetnâme, İlâhinâme* gibi sekiz risâleden müteşekkil olup, 1940'da Tahran'da basılmıştır. Risaleler hakkında yapılan bir çalışma için bkz. Çağan, Cevdet, "*Hâce Abdullah Ensari'nin Risaleleri*" (basılmamış yüksek lisans tezi) A.Ü. Dil Tarih Coğrafya Fak. Doğu Dilleri Edebiyatı Böl, Ankara 1989.

⁵ 1351/1932 yılında Tebriz'de basılmıştır.

⁶ Yazma nüshası, 903/1497 yılında istinsah edilmiş olup İstanbul'da Şehid Ali Kütüphanesi No: 1372'de muhafaza edilmektedir.

⁷ Yazma nüshası İstanbul'da Murad Molla Kütüphanesi No: 17/96'da muhafaza edilmektedir.

⁸ 1924'te Berlin'de basılmıştır. Ghandi, bu eserin İngilizce tercümesine bir mukaddime yazmıştır.

B. Tasavvuf Düşüncesi

Hâce Abdullah Ensari, dinin esaslarına çok bağlı bir şekilde yaşamıştır. Şeriatın hem zahir hem de batın ve mânâ yönüne şekli riayeti gerekli saymıştır. İyiliği emretme ve kötülükten menetme onun en belirgin vasfı olmuştur. Hiçbir zaman ve hiçbir yerde hak ve doğru olanı söylemekten çekinmemiştir. Bu özelliğinden dolayı da şöhreti gittikçe artmıştır ve kendisine Şeyhülislam lakabı verilmiştir. Bu husus, onun tasavvufi anlayışında tesir etmiştir. Şer'î hükümlerle amel etmeyi, seyr u sülûk'un esas temeli ve ana şartı olarak kabul etmekte ve din emirlerini ihmal eden mutasavvıflara şiddetle karşı çıkmakta idi. *Sâd Meydan (Yüz Meydan)* adlı eserinin Mukaddime'sinde şöyle demektedir: "*Şeriatın tamamı hakikat, hakikatin da tamamı şeriatıdır. Hakikat, şeriatın temeli üzerine kurulmuştur. Hakikatsiz şeriatın fayda etmeyeceği gibi, şeriatsız hakikat de fayda etmez. Bu ikisinden başka bir şeyle amel etmek de faydasızdır.*"¹

Onun görüşüne göre, tarikat ehli, kulluk ve itaate bağlanmalı; şer'î amelleri ihmal etmekten kaçınmalıdır. "Ey Abdullah! Cennet, amelin mükâfatıdır. Mizân, emelin karşılığıdır. İyilik yapan, semeresini toplar. Kötülük yapan, üzüntü duyar. Temizliğin meşûbâtı vardır. Pislüğün ukûbâtı vardır. Yol açıktır. Uçurum bellidir. Enbiyânın şeriatı önder, evliyânın tarikatı rehberdir. Semâvî kitap hidâyete erdirir. İlâhî hitap uyarıda bulunur. Yani kim bizden yüz çevirirse "O, ahirette kördür" (Kur'ân-ı Kerim, 12/72). Elest ahdini can u gönülden kabul et. "Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir" (Kur'ân-ı Kerim, en-Nisâ, 4/47). Arkanda şeytan varsa, önünde Kur'ân vardır."²

Ensari, manevi ilim konusunda da şöyle der: "Kalem ile meydana gelen ilimden ne çıkacağı bellidir. İlim, Allah'ın kuluna verdiğiidir. Bir kimse yetmiş sene ilim öğrendi fakat bir ışık yakamadı. Bir kimse de bütün ömrü boyunca bir tek harf işitti ama herkes lambasını ondan yakıp aydınlandı."³

Dervişlik taslamayı ağır bir dille eleştiren Ensari, "Ma'rifeti ifşâ etmek deliliktir. Kerâmet satmak hafif meşrepliliktir. Kerâmet istemek akılsızlıktır. Doğruluk kurtuluşa erdirir" diyerek keramet göstermenin bir

¹ Bkz. Hâce Abdullah Ensârî, *a.g.e.*, s. 17.

² *Resâil-i Câmî'-i Hâce Abdullah-ı Ensârî*, s. 68.

³ Aynı eser, s. 24.

marifet olmadığını, esas marifetin Allah'ı tanımak olduğunu ifade etmiştir. Bütün müridlerin müridlerine öğütlediği ve tasavvufun esas prensipleri olarak kabul edilen, az konuşma, az yeme ve az uyumayı, o da müridlerine, Allah'a kavuşma yolunda sürekli tavsiye etmiştir.¹

Dünyanın geçici olduğu bilincini her zaman canlı tutmuştur. "Dün gitti, geri gelmez. Yarına güvenilmez. Henüz geçmeden şu anı ganimet bil ve değerlendir" diyen Ensari, insanın her an ölebileceği düşüncesiyle, kendini ahirete hazırlamasını tavsiye etmiştir. "Kendinden emin olarak oturma, helak olursun. Ancak imanla toprağın altına göçersen emin olabilirsiniz."²

Hayatın anlamını, mal, mülkün ne olduğunu mısralarında çarpıcı bir şekilde ifade etmiştir.

"Kasr ve sarayları göğe kadar yükseltmiştik

Malımız dediğimiz şeyler meğer birer yılan imiş

Ömrümüz sandığımız şey bir şarap imiş

Ey Ensari, hurs ile biriktirdiğimiz birçok malı

Başkalarının eğlence ve afiyeti için bırakıp gittik"³

Dünya ve ahiret mutluluğuna ermenin prensiplerini de şu şekilde anlatmıştır: "Şu dört şeyi bilen, dört şeyden kurtulur: Allah Teâlâ'nın yaratmada hata yapmadığını bilen, ayıptan; her şeyin kaza ve kader olduğunu, kaderde olanın zamanı gelince olacağını bilen, gamdan; Allah'ın taksimde haksızlık yapmadığını bilen, hasetten; aslının neden olduğunu bilen, kibirden kurtulur."⁴

Nizâmü'l-Mülk'e nasihatinde ise şöyle yazmaktadır: "Gönüllere riayet etmeye bak. Dünya için dinini satma. Şu on özelliği kim kendine huy edinirse, hem dünyada hem de âhirette kendini kurtarmış olur: Allah'a doğruluk; halka insaf; nefse kahır; dervişlere lütuf; büyüklere hizmet; küçüklere şefkat; dostlara nasihat; düşmanlara yumuşaklık; cahillere sükût ve âlimlere tevazu."

¹ A.g.e., s. 29.

² A.g.e., s. 33.

³ A.g.e., s. 85.

⁴ A.g.e., s. 26.

Abdullah Ensari'nin, Horasan Melâmetîye Mektebi'ne bağlılığı vardı. "Meşayıhten pek çoğunun hizmetinde bulundum" diyen Ensari, okuduğu zahiri ilimlerle maksadına ulaşamayınca tasavvuf yoluna girmiştir. Birçok mürişidin hizmetinde bulunmuş ve onlardan feyz almıştır. Bunların içinde Ebu'l-Hasan Harakânî'yi daha çok sevdiğinden ona intisap etmiş ve ondan el alıp hırka giymiştir. Kendisi de, "benim hadis ve şeriat ilimlerinde birçok şeyhim vardır fakat tasavvuf ve hakikat ilminde bir tek şeyhim vardır. O da, Ulu Pîr Ebu'l-Hasan Harakânî'dir. Eğer onu görmeseydim, hakikati nasıl öğrenebilirdim"¹ demiştir.

Ensari, sahip olduğu manevi makamın gereği olarak her an Allah'a tazarru ve niyaz içinde olmuştur. Bir münacatında şöyle dua etmiştir: "Ya Rabbi, Abdullah'ı şu üç afetten koru; şeytanın vesveselerinden, cismani nefsin isteklerinden, gurur ve bilgisizlikten... Ya Rabbi, Seni tanıdığımı zannettim, şimdi o zannı ve tanımaklığı suya attım."²

Ensari, girdiği manevi yolda sıhhatli yürümenin ve doğru yoldan sapmamanın ancak ilimle mümkün olduğuna inanmıştır. "İlim başa tâc, cehalet ise boyna tasmadır" diyen Ensari, her zaman müridlerine, en güzel dervişliğin ilimle olduğunu söylemekten geri durmamıştır.

Onun görüşüne göre hakikatin gerçek talipleri ile tarikatın gerçek sâlikleri üç tabakadır:

Mürîd: Korku ve ümit arasında muhabbet yolunu kat eden kişi.

Murâd: Ayrılık vadisini aşan kişi.

Meczûb: Müşâhede yolunda "fenâ" makamına varan kişi.

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında, Abdullah Ensari'nin eserlerinde yer alan bazı tasavvufi kavramlarla ilgili yazdıklarını kısaca aktarmak istiyoruz.

1. Muhabbet

"Ey aziz, muhabbet vilâyetinin âdet ve ibadeti yoktur. Zâhir ehlinin bu harften haberi yoktur. Her ne kadar meşru iseler de, bu köyün menzilleri

¹ Resâil-i Hâce Abdullah Ensârî, s. 9.

² A.g.e., s. 25.

ve bu ırmağın kolları arasında büyük farklılıklar vardır. Fakat duyulmamışlardır. Bu şarabı dinlemek değil, içmek gerekir. Bu makamı sormak değil, ulaşmak ve vasıl olmak gerekir.

Fakat muhabbet, illeti, halkî ve hakiki olmak üzere üç çeşittir. Muhabbet illeti, hevâ, halkî (halka ait), kaza ve hakiki ise ihsandır. İletten meydana gelen muhabbet insanın nefesine iner ve nefsi aşağılık kılar. Halkî muhabbet gönle iner ve gönlü yok eder. Hakikatten doğan muhabbet ruhta karar kılar, onun için kendisinden olmayan şeyleri yok eder kendine varlık verir.

Muhabbet alameti, sevgilinin cemalinin güzelliğinde gark olmak ve Yakub'un oğlunun gözcüleri gibi olmaktır. Dostun karşısında kendisinde varlık görmemek ve dosttan başka dost edinmemek gerekir. Bu muhabbet eşsizdir ve "onlar onu severler"¹ delilidir."

*"Ben dostta olan her şeyi tanıdım
Kendimde olan her şeyi bıraktım
Dostun aşk ateşine dayanamayıp eridim
Önceden yandım, piştim"*

2. Aşk

"Aşka tutulmuşsan kurtuluş arama ve eğer aşk tarafından vurulmuş (öldürülmüş) isen kısas aramaya kalkma. Çünkü aşk ateşi yakıcı, sonsuz ve dipsiz bir denizdir. Cân için canandır. Sonu olmayan bir hikâye ve dermansız bir derttir. Akıl onun anlayışına hayrandır. Gönül onun kavrayışına yetişemez. Âşık bir kurbandır. Gizleyen açıktır, açıklayan gizlidir. Aşk, kalbin hayatıdır. Eğer susmuşsa gönlü parçalar ve kendinden başkasını temizler. Kükrediğinde onu yerle bir eder. Aşk dert değildir fakat insanı derde sokar. Belâ değildir fakat insanın başını belâya sokar. Öyle ki, aşk, hayatın illeti ve ölüm sebebidir. Her ne kadar rahatın mayası ise de afetin de süsüdür. Sevgilinin değil, sevginin muhabbetini yakar. Aşk istenileni değil, isteyeniyi yakar."

*"Aşkın etrafını tavaf eden her gönül
Sonunda aşk hançerinden dolayı yorulur
Bu nükteyi aşk defterine yazmıştım
Aşk sırrına sahip olan dostun sırrına sahip değildir"*

---

¹ Maide, 5/54.

*Aşk güzelliğini gören ve tanımayan kimse
Sevgili, aşkını gösterdiği halde tanımadı
Onun hepsini birden görünce tanınması gerekir
Sevgili aşksızlığı aşta tanıdı”*

3. Şevk

“Şevk hikâyesinin, zevk vilayetinden sonra geldiği açıktır. Şevk bir ateştir. Onun şuasının alevi cehennemde muhabbet doğurur. Onun yüzünü görmekten ayrılışın yanı sıra vücuda geri dönen koku, tahrik eden, intizar kaidesini bozar, âşık’ı kararsız kılar ve gözüne uyku girmez bir hale sokar. Her ne kadar talep sebepsiz ise de o, talebin sebebidir. Muhabbet köyüne rehber odur. Sohbet ırmağının suyu odur ki, şefkatli Ceyhun ve âşık coşsun, insanoğlunun korku, sevgi, yasak ve ihsanından kurtulursun. Sevda kendisinde galip gelsin (çünkü insan şevkte gaib olur ve onsuz şevk kendisine cazip gelir) diye coşar durur. Burada âşık feragat eder ve şu beyti söylemeyi kendisine adet edinir.”

*“Birçok kez talep ettim ve istemekten yorulduğum
En sonunda yandım da rahata kavuştum”*

4. Talep

“Gerçekte talep her gönülde yatan bir sevgilidir. Bu işin adamı büyük bir adamdır ve derdi de büyük bir derttir. Onun derdiyle dertlenen adamın meydanda olması ve gözünün şekten, şüpheden, sondan uzak olması gerek. Eğer bir talip isen gönlünü temizle, sırtın da çamurlu ve terli olsun. Eğer yolun bir bölümü çöl ise yalnız yolculuk etmen hatadır. Bu işin adamının tam bir adam olması ve dertli olması gerekir.

Alameti ve izi olmayan talepten bütün itaatkârların sofrası su doldu ve bu sır kökünden kimsenin elinde yoktur.

Eğer sende varsa niçin koşuyorsun, eğer yoksa niçin arıyorsun? Kendi birliğin karşısında oturacak yer yoktur. Yokluktan başka bir varlık yoktur. Kendi haline bak, tefekkür et, gelip geçenleri hatırla. Çünkü bütün taliplerin ibadetinin sonu bu idi.”

*“O sevgiliden bir alamet bulayım diye birkaç kez aradım
Zan, yakînde, yakîn zanda, kayboluncaya kadar
Birkaç kez aşkı tattım yakîn zannettim*

*Kendimi bazen şöyle bazen böyle meşhur ettim
Hakikati gördüğümde ondan bir hayal bile kalmadı
Bu hikâyeyi dinle, âşık da maşuk da ben idim”*

5. Çok Ağlama (Bekâ)

“Ağlamak afettir ve ağlayan için dereceler vardır. Kendi ameline ağlamak, kendi yüküne ağlamak, belaya ağlamak, vefaya ağlamak, ayrılıkta ağlamak, ayın kayboluşuna ağlamak... Yetimlerin ağlaması babasızlıktandır. Bu dervişin ağlaması, o dehşetli günün zorluğundandır. İnsanın kendisine ağlaması bir güzellik ve aynı zamanda arzudan kurtulmaktır. Emniyet aramaktır ve muhabbet içinde emniyet azalma ve eksilmedir. Âşık kederli bir şekilde ağladığında yağmur, mutluluk içinde ağladığında da nefes yağar. Muhabbet hediyesi gözün yolunun üstüne çıkar. Gönül ve ruhun gaybi işlere layık bir hale gelmesi gerekir.”

*“Gönlü olan âşık değildir
Gönlün yeri sevgililerdir
Aşkta her zaman ahd ve yemin vardır
Aşkta ya bu ya o vardır”*

“İnsanoğlu daima ağlıyorsa yaratılış sıfatının eserleri içindir. Hakikat gözümün ağlaması, hayır ve muhabbeti beklemesindedir. Ayrılıkta ağlamak kan ve sudur. Vuslatta ağlamak ise saf ruhun teridir.”

*“Ey sevgili, senin aşkımdan dolayı böyle ağlıyorum
En az ağladığım gün Ceyhun Irmağı kadar ağlıyorum
Ahım ulaşmıyor, şimdi hep kan ağlıyorum
Kanım sevgiliye ulaşmıyor, ben nasıl ağlıyorum”*

6. Zikir

“Başkalarının kederine üzülen gönlü bana anlatıyorsun

Boş, anlamsız şeylerden dolayı kendine adaletsizlik ediyorsun”

“Zikir, tefekkürün sonucudur. Zikir, lisan, kalp ve ruh ile olmak üzere üç çeşittir: Dil ile zikir âdet, kalp ile zikir ibadet ve ruh ile zikir ise saadet işaretidir.

Cisim âleminde olan bir şeyi anmak âdet, sıfat âleminde olan bir şeyi anmak ibadet ve Zât-ı İlâhî'ye gark olmuş birisini anmak ise ruh iledir. Fakat hakiki zikir, kadim mushafın unutulması, risâlet nurunun beyanının

açık olması ve “Unuttuğun zaman Rabbini an”¹ denilmesidir.

İnsanlık sıfatını tamamen unut, yokluk küpesini kulağına tak ve sonra onu hatırlama şarabını iç. Sevgiliyi hatırlamak âşık için kolaydır. Zâkir, zikrederken yok olur. Zâkirin alameti illettedir ve zikri bu makama dâhildir. Dostu zikrettiği günde kendini âzâd etmen gerek. Senden bir iz kalmayıp varlığın yok oluncaya kadar zan ve şüphe içine düşmeden kadim sıfatla zikretmen gerekir.”

“Aşkın içinde bazen mest oluyor, bazen alçalıyorum

Seni zikretmekten bazen yok oluyor, bazen var oluyorum

Alçaldığımda ve mest olduğumda elimden tutmaz isen

Ey sevgili bir anda elden ayaktan olurum”

7. Mürid ve Murad

“Müridin işi aramak, muradın işi ise konuşmaktır. Müridin işi riyazet ile, muradınki inayetledir. Mürid hizmet elbisesini giyer. Murad vuslat şarabını içer ve dost kurbet (yakınlık) elbisesini giyer. Başkaları ayrılık şarabını içer. Mürid felekleri ister. Murad idraklere hükmeder. Mürid eziyet çekerek dağ yapar, hazine muradın ayağına kadar gelir. Mürid ve muradın hakikatini bilmek isteyen “mürid, yâ'nın altındaki iki noktadır ve bu da birliktir” sözünü yazsın ve okusun. Bu iki nokta yok olunca ortada mutaddan başka bir şey yok demektir. Mürid rahmetli, murad ise masumdur. Her iki sûfinin safa devletiyle berhudar olduğu açıktır. Kendi arzu illetiyle malul olup da isteyen kimseyle, makbul dişi ile meşgul olmayı istemeyen kimselerin her ikisi de dervişin yolunda birer haddini aşmıştır.”

“Bir topluluk kendi isteklerinden habersiz

Bir topluluk Hakk'ın ihtiyarı konusunda yanlışlık üzeredir

Geçmişte her iki topluluk birbirinden farklıydı

Hâlâ kendilerine gelmiyorlar”

---

¹ Kehf, 18/24.

8. Mecnunluk

“İnsanın bilgisi ve bilgisizliği dosttan olduğunda, kendisinden geçerse dosta vasıl olur. Kendinden geçmezse dosta yol bulamaz. Mecnunluk sarhoşluğun sonundadır. Derviş vecd anının başlangıcında kendindedir. İnsan vecdde kendinden geçer. Mecnunluk, insanın bu bilgi ve uyanıklık içinde, her ne kadar bilgi ve uyanıklığı görünse kendisinden habersiz olması ve kendini kaybetmesidir. Bu uyanıklık, o kendini kaybetme halinde güzelliştir. Habersizlik her ne kadar övülse de gözün ölçüsü nispetindedir. Bu yolda sağlam bir ayağa ve işe yarar bir göze ihtiyaç vardır. İnsanın gözü olmaz da yalnız ayağı olursa, onun adımı daha önceden yaptığın bir ilâhi hükmün inmesine neden olur. Sen ne kaçabilir, ne bir yerde karar kılabilir, ne bekleme gücün kalır, ne kendinden haberin olur ve ne de dosttan bir iz, eser kalır. İnsan bu yolda âşık olur ve cünun (kendinden geçme) sıfatında mecnun olur. O kulak sahibi oluncaya kadar ne kendisinde ne de dostta akıl kalır. Süretten (zâhir) sıyrılmış ve sıfatı azaltmıştır. Dert ve keder onu deli ediyor. Muhabbet ateşi onu bir pervane yapıyor. Aşk ateşi onu dile getiriyor ve diyor:

*Devletinden şükürü, ölçüyle aldılar
Senin köyünde âşıklar deli oldular
Senin köyünde bizim için ateşten bir aşk vardır
Senin kapının önünde pervane gibi dönüyorlar”*

9. Tecrid

“Tecridden sonra kurb (yakınlık) makamı gelir. Kurbet mesafenin yakınlığı ile değil, himmet ile elde edilir. Bundan dolayı mesafe illettir ve illet ortaklık alâmetidir. Bu makama gittikçe yaklaşan kimse, insanlardan da gittikçe uzaklaşır. Dostun dışındaki herkesi terk ettiğinde mesafe ortadan kalkar ve ondan sonra kurb elde edersin. Kendinden uzaklaştığın zaman kurbiyetin arttıkça artar. Kemal gözüyle kurbiyetten kesildi. O gördüğü işaretten ötesi helal değildir ve ibaretin mecali yoktur. Dilin ateşli hücumundan üzerinde bir eser ve keleşin halinden haberi vardır.”

*“Hayal utancından ayrılık içinde devamlı yanıyorum
Yok olma korkusundan vasıl olma hali içinde yanıyorum
Lamba keleşinin hali böyledir*

Hem ayrılıkta yakar hem de vasıl olmaktan yakar”

10. Dostluk

“Dostluk, Celâl olan Allah’ın cehennemi teskin ve cemâl meydanında aşkın sebatıdır. Dostluk, ayrılık cerahatini deşip rahatlatan ve dostun dostla bir olmasıdır. Dostluğun alâmeti, insanın halktan uzaklaşması ve kendinden nefret etmesidir. Tüm yaratılış vasıflarından sakınması ve Hakk’ın himayet gölgesinden kaçınmadır. Dostluğun büyük bir anlamı vardır. Dervişin samediyet sıfatını ve Zât-ı ehadiyeti buluncaya kadar nasibini araması ve kendini terk etmesi gerekir. Dostluk böyle olur.

İnsanın dosta layık olabilmesi için on altı şey gerek:

1. Gücünün yettiğince cömertlik yapmak,
2. Belasız sıhhat,
3. Zararsız bir uygunluk,
4. Kimseyi kınamamak,
5. Doğru konuşmak,
6. İçinde düşmanlık olmayan dostluk yapmak,
7. İthamsız aşk,
8. Emaneti görmüş olmak,
9. Tam bir bilgiye sahip olmak,
10. Susmak,
11. İşaretsiz doğru hüküm,
12. Korunmuş bir nefis,
13. Tatlı bir lokma,
14. Dostun cürmünden ve kendisinin gayretinden bahsetmek,
15. Gece namaz kılmak, gündüz ziyarette bulunmak,
16. Saf bir himmet ve hidayet piri işinin sonunda sana ahirette yetebilir.

Şunu bil ki ey kardeş, sen şu on bir özelliğe sahip olduğun zaman hayatın, ölümünden daha iyi olur:

1. Sıdk ve Hak ile beraber olmak,
2. Halka karşı insaf sahibi olmak,
3. Nefse karşı kahredici olmak,
4. Büyüklere hürmet etmek,

5. Küçüklere karşı şefkatli olmak,
6. Düşmanlara ılımlı olmak,
7. Dostlara nasihatkâr,
8. Dervişlere ihsanda bulunmak,
9. Cahillerin yanında susmak,
10. Âlimlere karşı edepli olmak,
11. Zikre devam etmek.

Şu yedi şeyi bilen, yedi şeyden kurtulur:

1. Allah'ın yaratmada kusur etmediğini bilen kimse gıybetten kurtulur.
2. Allah'ın taksimatta hiçbir tarafı tutmadığını bilen hasedden kurtulur.
3. İyilik ve kötülüğün bir mükâfatı olduğunu bilen, gafletten kurtulur.
4. Yerde ve gökte O'nun isteği dışında hiç bir şeyin olmadığını bilen hayalden kurtulur.
5. O'nun kendi hakkındaki yardım ve inayetini bilen, yüklendiği görevden kurtulur.

6. İhlâs nurunu elde eden, riya ve yapmacılıktan kurtulur.

7. O'nun evveliyatının hakikatini bilen, illet ve bahaneden kurtulur.

Dervişe dört şeyi terk etmek yoktur: Ekmek, eski elbise, can ve canan."

"Bir ekmeğe kanaat eden

Afiyetle yırtık pırtık elbise giyer

Âlemdeki bütün yurtların Sultanı O'dur

İnsan nasıl bu Sultanın mülküne ulaşabilir"

11. Ferahlık

"Ferahlık, iyiliği kuşanmak ve kendini kurbiyyete layık görmemektir. Hiç kimse sıfat ile ferahlık makamına ulaşmış değildir. Kimin sıkıntısı çoksa, hazinesi de çoktur. Yaratılış elbisesiyle dostluğu sarma. Eğer örtersen inleme, figan ve derdin bitmez. Kelebek, yanma elbisesini giymeyinceye kadar vuslat şerbetini içemez. Çevik ve tetik adamın dürüst olması gerekir. Her ne kadar korku yok olmuş olsa da âşık korkusuzdur. Güzellik, sevgililere hiç ağır gelmez. Can taşıyanlar sırda sevgili olamazlar. Yaratılış illeti de yolda ortaya çıkar fakat hiç devamlı durmaz. İnsanoğlunun sır gözü devamlı konuşur ve ehadiyet sıfatının izini arar. Ayrılıktaki açlık kan ve sudur. Vuslattaki açlık saf ruhtur. Gafil halen uykudadır ve o âlemden kendisine bir beyanın ulaşmasını beklemektedir.

Gözü yaşlı ulaştı. Ten de cana kavuştu. Dost anlamaz, fazla durma ve varlık zannından iyice sıyrıl. Kendine sahip olmamayı yerinde bırak.”

“Kendisinde ruh olan kimse aşık değildir

Sevgili gibi, Cân'ın ne tehlikesi vardır

Aşkta her zaman söz ve ahid vardır

Aşktan dolayı bazen budur, bazen odur”

12. Vefâ

“Vefâ, olabildiğince dostluktur. Vefâ zevk sahiplerinin tezgâhı, âşıkların karargâhıdır. Vefâ ihlâsın mayasıdır. İhtisas ehlinin süsüdür. Kendi sırrı gizlidir. Dostun sırrı söylenmemiştir. Halkın vefası açıktır. Dostun vefası farklıdır. Halkın vefası dost içindir. Havasın vefası dostu hatırlamak iledir. Öyle ki, o, dostlukta bozulmaz. Bu gönülde dostluğun üzerine çıkmaz. O, cefa ile kaçmaz. Bu ihsanda asılı değildir. O, mertlerin ve bu yolun adamlarının işidir. İnsanoğlunun vekilliğinde kadim zamanda verilen sözde, kulluk tek amaçtır denildi. Velâyet hükmündeki bu sözde kelam yoktur. Yokluk gereği o canlıdır ve basiret ehli için ayan beyandır.”

“Âşık gönlünü vücudundan koparmaz

Dilberin dumanına ve iki zülfüne tutulur

Vallahi garip değildir, eğer dilber

Onu kemali lütuf ile kabul ederse

Ey kendi sevgilisine kavuşmak için gelmiş

Aşkın baştan aşağı belâ olduğunu işitmedin mi?

Zayıf bir kelebek canını ve gönlünü verir

Işığın önünde, yalnız bir nefesi kalır”

13. Gayret

“Gayret hayretin neticesidir. Sohbet sıhhatin şartıdır. Gayret gösteren Hakk'ın dostluğuna sahiptir. Gayret sevgilinin değil, âşıklarının sıfatıdır. Gayret devam ettiği ve birliktelik var olduğu sürece, âşık yok olduğunda sevgili vardır. İnsan gayrı (dosttan başka her şeyi) gayret ile yok eder. Yolu, sebep ve ayardan onunla temizler. Eğer onun için gözyaşı dökersen o senin olur. Annesinden eksik doğan sana aittir. Sevgilinin güzelliği sevene

aşikâr olursa, muhabbet sultanı ortaya çıkar. Âşık olan kimse önce kaçar. Asla suyu ateşe dökmez. Sevgiliye tapmak senin sıfatındır. Bu senin nispet sebebinin illetidir. Aşık da ağyardandır. Bundan dolayı iş zordur. Başkalarının etrafında ne dolaşıyorsun. Başkalarının senin sevgilin ile ne işi var. Muhabbetten başka her şeyden elini çek. Kendinden başla bu aşk işini yerine getir.”

*“Sana aşığım, yudum ve bardağa tutsak değilim
Senin kuşunum, tane ve tuzağa tutsak değilim
Kâbe ve puthaneden maksadım sensin
Böyle değilse, ben her iki makamdan da uzak kalayım*

*Saba rüzgârı zülfünün üzerinden geçse
Saba rüzgârından dolayı sana âşık olan gözyaşı döker
Halktan hiç kimse sana bakmasa
Gönlümün üzerindeki varlık elbisesi yırtılır*

*Gece, senin ferahlatıcı yüzün sayesinde gündüzüm gibi geçti
Gamımın zehri senin cevabından dolayı şeker oldu
Senin kadir kıymetin bu gönlümde yer tuttu, bil
Gözüm sana bakmakla hayıflanıyor”*

14. Vecd

“Vecd, vuslat ve ayrılık âleminden sonradır. Vecd, âşıkların uyanıklık ilmidir. Vecd, dostların gönül bahçesidir. Vecd, âşıkların ruhunun kokusudur. Vecd, can verme sebebidir. Ocağı terk etme bahanesidir. Her ne kadar yaratılış yüceyse, onun dışındaki görüş şey’dir. Varlığın değeri çoktur. Varlık yaratılıştan çıkmıştır. Varlığın vecd kendinden geçmektir. Bu makamlar mevcuttur ve yol alan kimsenin maksadı bunlardır. Cezbeye gelmek gönlün sıfatıdır. Vecd, canın sıfatıdır. Varlık işi her ikisinde de farklıdır. Muhabbet ateşi aşığın canını yakar ama bir vecd bahanesiyle alevlendirir. Seven, onunla sakinleşmez. Fakat muhabbet onda sakinleşmiş ve dinlenmiştir. Muhabbet ateşi arttığında seven güçsüz ve takatsiz kalır, dert deva bulur, sır gözyaşı ve yanık gönülle ortaya çıkar. Sır malum olur, insan gizli. Aşığın ortada işi nedir? Sevgilinin köyünde ne daha güzeldir. Yakîn ve zandan dolayı canı saçmaktan ve feda etmekten geç, demişler.”

“Canın aşk ateşi üzerine, geri dönüyorum

*Can senin kölendir
Ben kendime cömertlikte bulunuyorum
Hile ile başka yüz can daha var ederim”*

15. Tecellî

“Tecelli bir cereyandır ki, parladığında aşık onun parlamasından dolayı güçsüz kuvvetsiz düşer ve onda can bulmak ister. İnsan onun ortasında kaybolur, o ise ortaya çıkar. Tecelli habersiz gelir. Ancak kendisinde tecellinin izi çok olan kimsenin gönlünün tecelliden haberi olur. Tecelli zat ve sıfattır. Tecelli aşığın sıfatını alçaltır ve zatını mest eder. Tecelli onun sıfatını yok eder, zatını ise var eder. İnsanın idraki yanuncaya kadar parlaması gerekir. Yanmış yanmışa kavuştuğunda yer kaplar. Satılmışa ulaştığında ise yükselir. Bu ateş her muma layık değildir. Aşığa, herkesin sahip olduğu göze sahip olmak yakışmaz. Sevgilinin cemel tecellisinden önce noksan nefsi feda etmek yakışık olmaz. Hidayete ermiş kimsenin canından başka bir şey istemek layık değildir. Çünkü onun rahmeti kendi ibadetinden uzaktır. Karanlığı ibadetinden nurlanır. Onun bir zerresi nurların esasıdır ve onun yüce ufku tamamdır. Kötülükten dolayı “altlarından ırmaklar akar”¹ sözünü inkâr etme.”

*“Vuslat çölünde o meşhur bir sevgilidir
Âşıklar, sevgilinin yüzü için canlarını verirler
Mansur gibi “ene'l-hak” diyen
Her köşede binlerce sırra sahiptir”*

16. Müşâhede

“Müşâhede, yakîn hakikatlerin fidanıdır. Öğrenme ve telkinden sıyrılmadır. Müşâhede, hayal ve zandan uzaktır. Hem göz ile hem sır iledir. Sır sahibi olandan göz utanır. Göz sahibi olan kimsede göz mağluptur. Bu güneşin doğuşu bir Doğu’dandır. Fakat müşâhede ehli için farklıdır. Müşâhedelerden biri halkın halini müşâhededir, diğeri ise hakikati müşâhede boğulmaktır. Ne zan müşâhededir ne göz müşâhedesi. Gösterdikleri şeylerde var olan her şeyi gördü ve onlara ulaşamadı.

¹ Beyyine, 98/8.

Kelebekten haberi olmayan ve kelebek de gece sohbetinin yakıcı halinden habersiz olursa, o cemali gören kimse, gönül, can ve malı terk eder. Dostun cemaline canı vermekten başka bir şey yoktur. Dost, can ile değer kazanmaz.”

*“Senin aşkın içinde mutluluk benden bıkmıştır
Git mutlu otur, senin muradının üzerinde iş vardır
Sen beni öldürmek istiyorsun, bu kolaydır
Ben sana kavuşmayı istiyorum, bu ise zordur”*

17. Fakr

“Fakr bir kuştur ki ondan başka adı yoktur. Ona hükmeden ve onunla ilgili muradı olan kimse yoktur. Fakr, akıllı olandır, fakir mecnundur. Fakr kapı, fakir evdir. Fakr yol makamıdır, sırrı Allah ile beraber olmaktır. Fakrın yolu yoktur. Kimse onun hakikatini bilmez. Fakr, kibrî-i ahmer (kırmızı kibrit), yeşil bir kimya (cevher)’dir. Fakr, yokluktur. Kimsenin onun önünde varlıkta bulunması gerekmez ve o çalışmakla elde edilmez. “Allah müstağni, sizler muhtaçsınız.”¹ Ondan başka varlığı olmayan dervîştir. Hepsî için bu makam öndedir fakat halk duyduğuna uyar ve iş görür. Dünyayı terk eden zahittir. Ukbâyı terk eden ise mücahittir. Bu her özellik su ve topraktır. Dervîş bu her iki sıfattan uzaktır. Hz. Muhammed (s) şöyle dedi: “Fakirlik neredeyse küfür olacaktı.” Dervîş, mezhebi olmayan kimse değil, kendinden geçen kimsedir.

Dervîşe hiçbir yerde oturmamak ve hiçbir şeyi tanımamak gerek. İnsan önce taklidin ne olduğunu dinler, sonra taklit eder. Dinlediği ve taklit ettiği sır olur, sonra var olur ve yok olur. Ne halk kalır ne de o. Ortada ne talip kalır ne de matlup. Dervîşin sıfatı budur. Dervîşsen söyle bakalım hayret nedir? Kendinden geçmişsen tefekkür nedir? Eğer kendindeysen zâkir ol, yok eğer kendinde değilsen hazır ol ve şeriat sahibine bak ne diyor:

*“Bir saatlik tefekkür, yetmiş senelik ibadetten daha hayırlıdır.”
“İki dünya nimeti her ne kadar ayağına gelse
Ey dervîş, onu asla kabul etmeyesin”*

18. Tevhid

“Tevhid, mezhep ve yoldan başka bir şeydir. Bir olan kendi birliğine

¹ Muhammed, 47/38.

layıktır. Senin varlık sahibi olman, tevhidde ortaklıktır. Tevhid vahdette illettir. Bundan dolayı tevhid yaratılış şeklindedir. Birçok sıfatı vardır. Hakikat vahdeti hakikattir. Avamın tevhidi işitmekten ibarettir. Havasın tevhidi bilmektir. Hassü'l-has'ın tevhidi görmektir. Dervişin tevhidi var olmak ve yok olmaktır. Bu makam helak olma makamıdır. Bu, su ve toprağın işi değildir. Bu, senin tahmin ve zannetme ölçün ile de değildir. Varlık, yokluktandır; neden öne atılıyorsun? Yokluk, varlık ile; neden kendindesin? Konuşman afet, zannın ise illettir. Dinlemeyi isteyen ol, konuşan olma. Hatıra sahibi olmayı ve unutmayı iste. Ehadiyyetin güzelliği ve Samediyetin sıfatı çoktur. Su ve topraktan bağlılık olmaz. Su ve toprak vuslata layık değildir. Su ve toprak makamından kurtulursan, mülk ve melekût âleminde de daha yücelirsin. Onun için şimdi o makamdan kurtulmaya bak."

"Şekilde eğer Hz. Musa ve Harun olursan

Cebrail'in suretine bürünürsün

Şekli zühdden senin maksadın nedir

Ahlâkta Yezid ve Karun gibi olursun"

Bibliyografya

Abdullah Ensârî, *Menâzilü's-sâirîn*, (tahkik, S. De. Laugier De Beaurecueil O.P.), Kahire 1962.

Abdurrahman Camî, *Nefahatü'l-üns (Evlîya menkıbeleri)*, ter. Lamiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, İstanbul 1995.

Ateş, Ahmed, "Abdullah Ensari'nin ölümünün 900. yıldönümü dolayısıyla Kabil ve Herat'ta yapılan anma töreni", *Şarkiyat Mecmuası*, V, 1964.

Ateş, Süleyman, "Cüneyd Bağdadî", *DİA*, VIII, s. 119-121.

Çağan, Cevdet, *Hace Abdullah Ensarî'nin Risaleleri*, Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Doğu Dilleri ve Edebiyatı Böl. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1989.

Damar, Abdullah, *Menâzilü's-sairîn şerhleri ve Âb-ı hayat* Uludağ Üni. Sosyal Bilimler Enst. (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa 2003.

Ebu Ferec Abdurrahman bin Ahmed, *ez-Zeylû ala tabakati'l-Hanâbile*, I, Beyrut, ts.

Ebu Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüm'a*, Kahire 1960.

Ebü Tâlib Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, Kahire 1961.

Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, I-II, İstanbul 1943.

Kelabâzî, *et-Taarruf*, Kahire 1960.

Kuşeyrî, *er-Risâle*, Kahire 1966.

Muhammed Said Abdülmecid Said el Afganî, Şeyhulİslâm Abdullah el-Ensârî el-Herevî mebdîuhû ve ârâuhu'l-kelamiyyete ve'r-ruhiyyete, Kahire, ts.

Muhasibî, *er-Riâye*, (*Nefs muhasebesinin temelleri*, çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İstanbul 1998.

Öztürk, Mürsel, "Hace Abdullah Ensarî'nin Tasavvufî Görüşleri", *AÜDTCF Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Dergisi*, V/1(1992).

S. De. Laugier De Beaurecueil O.P "Ensârî'nin Menâzilü's-sairîn adlı kitabının yapısı", Afganistan, sayı: 29 (1976).

..... , "Abdullah Ensârî'de dini hayat ve fakirlik", Mardis de Daru's-selam, 1954.

..... , "Zeyn el-mille ve'd-din ve Abdullah Ensârî'nin Menâzilü's-sairîn'inini yayınlanmamış bir tefsiri" Cong. Or. 1951.

..... , "Heratlı Hâce Abdulah Ensârî" Adab, sayı: 24, 1976

..... , "Kronolojik sırayla Hâce Abdullah Ensârî bibliyografya" Afganistan, sayı: 29, 1976.

..... , "Hâce Abdullah Herevî'nin doğumunun 1000. yılı" MIDEO. sayı: 13, 1977.

..... , "Abdullah Ensârî'ye göre dini hayatta geleceğin yeri (V/XI. Asır)" MIDEO. sayı: 2 (1955).

..... , "V/XI. Asır Hanbeli mistiği Hâce Abdullah Ensârî'nin Menâzil kitabının hayali lisanı" BEO, sayı: 30 (1978).

..... , "İslâmî ümit problematiği, Ensârî'nin bir metninden" Rev. Thomiste, sayı: 59 (1959).

..... , "Abdullah Ensârî: Bir şahsiyet" Afganistan, sayı: 29 (1976).

Yazıcı, Tahsin-Uludağ, Süleyman, "Herevî Hâce Abdullah", DİA, XVII, s. 222-226.

Yurt, Ali İhsan-Kaçalin, Mustafa, Akşemseddin, Hayatı, Eserleri, İstanbul 1994.

Zehebî, A'lamü'n-nübelâ, (nşr. Şuayb el-Arnaud), XVIII, Beyrut 1981-1985.